

Marko Ribac

**Slavko Splichal: Datafication of public opinion and the public sphere: How extraction replaced expression of opinion. London, New York: Anthem Press, 2022. 182 str., (ISBN 978-1-83998-451-8), 25,00 GBP**

Najnovejša knjiga eminentnega slovenskega akademika Slavka Splichala *Datafication of public opinion and the public sphere: How extraction replaced expression of opinion* se umešča v čas, v katerem govorimo o krizi tiska, eroziji dejstev, o razpadu javnosti in celo o koncu novinarstva. Nagrajena monografija, ki je v vmesnem času od prvotne angleške izdaje dobila tudi svoj slovenski prevod (*Upodatkovanje javnosti in mnenjske tehnologije*, 2024, Fakulteta za družbene vede), tako poskuša na znanem teoretsko-zgodovinskem in empirično-normativnem terenu z na novo dodelanim pojmovnim aparatom misliti vse zgoraj omenjene nevarnosti sodobne komodificirane komunikacije. Še več, premisliti poskuša lastno pojmovno polje, fragmente delnih teoretizacij pa sintetizirati v »splošno teorijo javnosti« (str. 14). Pet poglavij izvirnega dela – slovenski različici knjige je dodano povsem novo, po mojem mnenju precej pomembno poglavje o *protijavnosti(h)* – prepletata dve temeljni miselni in zgodovinski liniji, ki strukturirata ogrodje diskurzivne formacije *javnologije*, sistematičnega preučevanja javnega, javnosti in publicitete (ang. *publicity*).

Prva miselna linija se osredotoča na notranji teoretski in konceptualni razvoj diskurzivne formacije, ki ga opredeljujejo že omenjeni nerazdružljivi konceptualni gradniki: pojmi *javnosti*, *javnega mnenja*, *javne sfere* in *publicitete*. V prvem poglavju profesor Splichal tako opiše filozofske preokupacije v času popularnega vzpona ideje javnosti in javnega mnenja v času razsvetljenstva (J. Bentham, J. J. Rousseau, I. Kant itd.), ki mu sledi razcvet kritičnih socioloških konceptualizacij in analiz javnega mnenja (G. Tarde, F. Tönnies, W. Lippmann in J. Dewey). V tretjem poglavju razgrne problematiko predpostavk in aporije prevoda pojma *Öffentlichkeit* v angleški jezik (1989), ki po prevodu Habermasovega dela *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1962) določajo pojmovni in metodološki razvoj problemskega polja. Drugi miselni tok ali zgodovinskopojavna transverzala poskuša integrirati vplive pomembnih zgodovinskih tehnik in tehnoloških orodij, ki so pomembno – povratno, iz prakse – vplivale na intelektualno opuščanje, (re)konceptualizacijo in raziskovanje javnosti, javnega mnenja in javne sfere. Če je kvantifikacija javnega mnenja v obliki javnomnenjskih poizvedb v prvi polovici 20. stoletja komunikološko vedo pripeljala do radikalnega predloga, da bi bilo pojem javnega mnenja najbolje celo opustiti (2. poglavje), pa sodobna komercializacija, pozasebljenje in banalizacija javnega mnenja v ekonomiji pozornosti zastavljajo pomembna eksistencialna in filozofska vprašanja o sami naravi in prihodnosti internetne komunikacije (4. poglavje).

Ravno transverzalnemu mišljenju, tako na teoretsko-konceptualni kot na empirično-zgodovinski osi, se tako dejansko izteče v premislek zadnjega, petega – normativnega –

poglavja, v katerem Splichal v skladu s teoretsko in filozofsko tradicijo, ki jo obdeluje v knjigi, poskuša revitalizirati načela javnosti, te, kot sam pravi, »kulturne in politične dediščine človeštva« (str. 14). Šest osnovnih komponent novega modela javnosti, ki ga predlaga, je združenih v formulacično kratico VARMIL (v slovenskem jeziku gre za kratico VORMUL, saj črke opredeljujejo naslednje lastnosti javnosti, javne sfere in v njej formuliranega javnega mnenja: vidnost, obča dostopnost, reflektivnost, mediacija, učinkovitost in legitimnost) (str. 133–136). Šest temeljnih sestavin vzpostavljanja kritične publicitete (VARMIL) opredeljuje ključne teoretske in referenčne točke, ki na treh ključnih ravneh postanejo pogoji vzpostavljanja (in ohranjanja) kritične javnosti in javne sfere. Vidnost in obča dostopnost – vseh, ki tvorijo javnost – predstavljata (*infra*)strukturni pogoj javne sfere, podstat, brez katere ne moremo govoriti o resnični javni sferi. Refleksivnost – kot deliberativna publiciteta – in mediacija zarisujeta razpon celotnega sklopa *komunikacijskih dejanj*, ki se v javni sferi kot rezultat delovanja javnosti dovršijo v kritično publiciteto. Učinkovitost ali vpliv na odločevalski proces ter podeljevanje legitimnosti odločevalskemu procesu pa predstavljata *funkciji* v javni sferi oblikovanega javnega mnenja, tako na splošno v družbi kot tudi – ali pa zlasti – v političnem procesu.

Vsaj tri pomembne točke knjige po mojem mnenju prebijajo zgodovinsko vzpostavljeni horizont teoretiziranja javnosti. Prvič, matrika VARMIL bralstvu pokaže moč transverzalnega, teoretsko-konceptualnega in zgodovinsko-materialističnega mišljenja, ki uspe v svoj teoretski ustroj integrirati zahtevne teoretske zahteve (Kantovo javno rabo uma, Benthamov nadzor oblasti, Marxovo posredovanje med civilno družbo in državo itd.), zato da bi demokratično teorijo javnosti mislili znotraj sodobnih zgodovinskih okoliščin, tj. v pogojih večsmerne, korporatizirane, digitalizirane in algoritmizirane komunikacije. Drugič, v ta proces sodi sveža in zelo aktivna dodelava konceptualnega aparata (z elaboracijo VARMIL), ki je zaradi novih okoliščin in pogojev komuniciranja prisiljena konstantno predelovati lastno konceptualno polje. Avtor to počne s teoretizacijo fenomenov, ki v konceptualno zasnovo prinašajo nove pomembne pojme, kot so javnostnost (*public-worthiness*), javnostno (*public-worthy*) ali uzasebljanje (*privacy*). Zato, tretjič, profesor Splichal normativno dejansko revitalizira načela javnosti na številnih ravneh. Po eni strani formulira teorijo javnosti v novih okoliščinah, ki uspe integrirati vsa ključna načela klasikov iz prvega poglavja. Po drugi strani mu uspe opredeliti metodološke zmožnosti raziskovanja empiričnih pojavnosti javnosti, po tretji elaborirati normativne predpostavke javnega komuniciranja, ki ga spodkopavajo algoritmi in veliko podatkovje sodobne instrumentalizirane in privatizirane javne komunikacije, nenazadnje pa ključnim akterjem javnega komuniciranja tudi jasno signalizira, kako naj prepoznajo svojo zgodovinsko vlogo v refevdalizirani javni sferi.

Toda v branju je treba prepoznati tudi veliko pomanjkljivost knjige, pomanjkljivost, ki dejansko teži celotno problemsko polje zgodovinskega preučevanja javnosti. Pretirana preokupacija »s teoretičnimi in normativnimi predpostavkami publicitete, ki ne mislijo praktičnih pogojev in družbenih okoliščin, ki bi omogočile vzpostavljanje javnosti, razvoja kritične publicitete in javnega mnenja« (str. 147). Ali, natančneje, onkraj normativnih zastavitev in splošne kritike v knjigi ni možno prepoznati konkretnega agensa, ki bi se v sodobnih okoliščinah približeval kontrafaktičnemu idealu javnosti in (kritični) publiciteti.

Toda ob vseh analizah in študijah solidarnosti in protestnih repertoarjev nikakor ne moremo reči, da takšnih skupnosti ni. Protijavnosti, družbena gibanja, organizacije civilne družbe, ki znotraj svojih (knjižnic, simpozijev, alternativnih medijev, alternativnih in zasedenih) prostorov v argumentirani razpravi preizprašujejo kapitalizem, patriarhat, politični avtoritarizem, etatistično represijo, monopole digitalnih gigantov, ekološko devastacijo, rasizirano evropsko nasilje do beguncev in migrantov, so agensi, ki že danes delujejo *javnostno*. Pri tem velja poudariti, da nikakor ne gre za psevdopojavnosti, ki bi bile zgolj sferične (str. 58–60), entitativne (Splichal 2024: 124) ali samozadostne. Gre za afektivne skupnosti, ki se v pogojih množičnih kriz združijo na javnih mestih in v protestu (na trgih ali v parkih) ter v informirani izmenjavi mnenj poskušajo formirati kritično javnost. Pri tem pa ne zastavijo zgolj svojega razuma, temveč so v formiranju kritične publicitete pripravljene zastaviti tudi svoje *telo*.

Akademsko bralstvo je z izdajo knjige *Datafication of public opinion and the public sphere* ponovno bogatejše za delo akademika, ki zelo aktivno predeluje lastni konceptualni aparat, zato da bi trezno premislil tesnobnost nevarnosti, ki jih prinaša sodobna transformacija komunikacije. Bralstvu je v branje izročeno teoretsko delo, ki trezno prikazuje ključne zgodovinske paralele, ki prečijo konceptualno polje javnega, javnosti in publicitete. Prejemamo izpopolnjen konceptualni aparat, ki jasno eksplicira normativne predpostavke javnosti, ključnega »političnega« (H. Arendt) akterja, ki komunicira demokratično, argumentirano, brez zunanjih omejitev, deliberativno. Problem je le, da tovrstne monografije, ki se trdno umeščajo v lastno tradicijo, potrebujejo glasne klice raziskovalnih in aktivističnih skupnosti. Ker tradicija zaradi teoretskih preokupacij, ki jih zapoveduje delo abstrakcije, očitno ni zmožna prepoznati agensa, ki kontinuirano uresničuje njene maksimalistične zahteve.

## Literatura

Splichal, Slavko (2024): Upodatkovanje javnosti in mnenjske tehnologije. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV in Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Igor Jurekovič

**Maca Jogan: Na dvorišču poganov: katoliška cerkev in družbeno zlo. Ljubljana: Založba FDV, 2023. 385 str., (ISBN: 978-961-295-045-3), 23 EUR**

V krščanski zgodovini poznamo Dvorišče poganov (ang. *Courtyard of Gentiles*) kot del drugega jeruzalemskega templja, ki ga je med 20. in 19. letom pr. n. št. dal zgraditi kralj Herod. Dvorišče poganov je bilo kot neobičajen prostor namenjeno srečevanju judov, zlasti rabinov in pravnikov, ter nejudov, tj. poganov, s katerimi naj bi prvi razpravljali o pravnih, moralnih in političnih vprašanjih. Skratka, dvorišče je veljalo za prehodni prostor, odprt dialogu z nejudovskim svetom. Dobrih dva tisoč let kasneje, leta 2009, je tedanji papež Benedikt XVI. najavil pobudo, ki jo je imenoval po Dvorišču poganov. Slednje je v sodobni preobledi postalo projekt oddelka papeškega sveta za kulturo, kateremu je leta 1993 papež Janez Pavel II. pripojil papeški svet za dialog z neverniki. V tej luči ni presenetljivo, da je namen dogodkov pod okriljem Dvorišča poganov v dialogu združiti katolike in tiste, katerim je religija ali Bog nekaj tujega in nepoznanega, a bi ju vendarle želeli spoznati. Dandanes gre praviloma za organizirana javna predavanja in pogovore priznanih katoliških teologov ter ateističnih, humanističnih mislecev, pri čemer so slednji skrbno izbrani vnaprej – znamenita je npr. zavrnitev sodelovanja ateista in biologa Richarda Dawkinsa.

Maca Jogan, sociologinja in zaslužna profesorica ljubljanske Fakultete za družbene vede, na metaforičnem dvorišču poganov zagotovo ni dobrodošla. Čeprav ni povabljena, je nanj odločno stopila z najnovejšo znanstveno monografijo, oprtana z ogledalom, ki ga je nastavila družbenemu nauku svetovne in slovenske Katoliške cerkve od druge polovice 19. stoletja pa vse do prvega desetletja 21. stoletja. Jogan, sicer utemeljiteljica feministične sociologije religije in ena izmed vodilnih avtoritet s področja sociologije Katoliške cerkve pri nas, svojo najnovejšo znanstveno monografijo, nadgradnjo leta 2016 izdane e-knjige *Katoliška cerkev in družbeno zlo*, razdeli v dva dela: v prvem, »Katoliška cerkev in motnje ‚naravnega reda‘«, se posveti tistemu družbenemu nauku Cerkve, ki naslavlja družbeno modernizacijo, sekularizacijo ter družbene in ekonomske neenakosti. Ali drugače povedano: gre za nauk Cerkve, ki se reformatorskemu duhu drugega vatikanskega koncila navkljub najpogosteje hiti zoperstaviti pojavu »družbenega zla«, »kvara duš« ali »smrtonosne kuge«, kakor namreč okrožnice govorijo o socialističnih gibanjih. Na slabih stotih straneh je tako analiza usmerjena predvsem na tiste papeške okrožnice, ki tvorijo »duhovno podlago za množično organizirano delovanje« (str. 16) zoper svetno delavsko organiziranje: *Rerum Novarum* (1891), *Quadragesimo Anno* (1931), *Divini Redemptoris* (1937) in *Centesimus Annus* (1991). Natančni analizi ne uidejo niti obeti besedil drugega vatikanskega koncila, obeti, ki jih proti koncu stoletja dokončno potepta Janez Pavel II. v sklopu t. i. nove evangelizacije. Avtorica natančno povzema in preučuje razvoj cerkvenega družbenega nauka, do katerega je – kljub načelni naklonjenosti postopnim reformam trenutnega papeža – predvsem kritična.

Zaključna ugotovitev prvega dela, da »v Cerkvi na Slovenskem [...] doslej ni bilo mogoče zaznati pretiranega navdušenja nad reformnim papežem Frančiškom« (str. 102), odpira vrata drugega, obsežnejšega dela monografije, ki ga je Jogan nasloвила »Cerkev na Slovenskem: ogrožanje in oživljanje«. V kronološkem zaporedju analizira obdobje prve rekatolicizacije v obdobju do konca prve svetovne vojne; vlogo Cerkve do konca druge svetovne vojne; odnose med Cerkvijo in državo do leta 1991 ter nato še poosamosvojitveno obdobje rekatolicizacije. Ob kronoloških analizah družbene vloge Cerkve pa ne gre pozabiti dveh izredno pomembnih poudarkov: prvič, analizo religijske socializacije in političnosti veroučnih učbenikov, s čimer naslavlja venomer aktualno potrebo po nekonfesionalnem pouku religije v slovenskih šolah; in drugič, podpoglavja, naslovljena »Katoliška cerkev in (tradicionalni) spolni red«, v katerih so predstavljene analize katoliškega spolnega reda, oživljanja seksizma v okviru nove evangelizacije in katoliškega feminizma. Gre za poglavja, v katerih avtorica najbolj blesti, saj z mojstrsko lahkotnostjo izraža svoja pet desetletij trajajoča preučevanja odnosa med Katoliško cerkvijo in spolom. Jogan sicer vseskozi spretno kombinira interdisciplinarni metodološki in teoretični pristop, ki povezuje sociologijo religije, feministično teologijo in religiologijo, s čimer izkazuje zavidljivo držanje koraka s sodobnim razvojem omenjenih disciplin.

Kritičen bralec se je tako v iskanju pomanjkljivosti pričujoče monografije primoran zateči v skromno zavetje malenkosti. Glede na to, da delo kritično pretresa na delavstvo vezani družbeni nauk Cerkve, bi lahko upali na izdatnejšo omembo teologije osvoboditve, tj. svojevrstne sinteze katolištva in marksizma, ki se je v drugi polovici 20. stoletja razvila predvsem v državah Latinske Amerike. Teološke novotarije, ki so jih uvedli teologi osvoboditve, so zaradi popularnosti kratek čas veljale za uradno usmeritev Katoliške cerkve v Latinski Ameriki. To je uradni Vatikan prisililo, da se s pojavom po drugem vatikanskem koncilu dokaj naklonjeno spoprime, čeprav ga je na dolgi rok zatrl. Skratka, gre za pojav, ki se mu sociološka obravnava modernega družbenega nauka Cerkve težko izogne. Če ne drugod, bi bila razprava ali vsaj omemba na mestu v podpoglavjih o Vekoslavju Grmiču (str. 186–188), mariborskem »rdečem« škofu, za katerega Jogan ugotavlja, da je bil zlasti odprt za dialog z vladajočo politiko po drugem vatikanskem koncilu. Ne preseneča, da je Grmič, »trdno prepričan, da je socializem model socialne pravične družbene ureditve« (str. 187), mdr. prispeval spremno besedo edinemu slovenskemu prevodu kakšnega temeljnega dela teologije osvoboditve – *Cerkev: karizma in moč* Leonarda Boffa. K zanemarljivim pomanjkljivostim monografije lahko štejemo tudi uporabo konceptov, ki jih sodobna religiologija in sociologija religije zavračata. Pri tem imamo v mislih zlasti koncept svetovnih religij, katerega dekonstrukcija je pokazala, da neupravičeno kategorizira religije na podlagi krščanskih konceptov. Vendar pa gre dodati, da omenjeni koncept v monografiji ne igra pomembne vloge.

Pretirano kritičen bralec bi lahko k pomanjkljivostim štel mestoma skopo sklicevanje na sodobne znanstvene vire, toda sami takšen pristop smatramo kot preudaren. Namreč med ključne odlike pričujočega dela gre uvrstiti njegovo dostopnost – tako v znanstvenem smislu kakor tudi v jezikovnem. Kar se prvega vidika tiče, gre izpostaviti predvsem lahkotnost, s katero avtorica v besedilo mojstrsko vpleta tako znanstvene kakor tudi – vselej na primernih mestih – leposlovne (že na prvi strani prvega poglavja srečamo sklic na pesem

Heinricha Heineja) in novinarske vire. Bralec tako nima občutka, da bere suhoparno znanstveno besedilo, temveč delo, ki ga odlikuje humanistična širina eruditinje. Enako velja za drugi, jezikovni vidik. Medtem ko znaten del sodobne družboslovne produkcije kazi strokovna latovščina, polna tujk in nerazumljivih stavčnih struktur, Jogan neumorno vztraja na branikih razumljive slovenščine. Tako boste zaman iskali »aktualiziranje«, saj na njegovem mestu stoji »posodabljanje«; prav tako ne boste zasledili »temporalnosti«, temveč »časnost«, našli ne boste niti »revitalizacije«, temveč »oživljanje«. Ravnotežje med znanstvenimi viri in strokovnimi izrazi na eni strani ter leposlovnimi viri in dostopnim jezikom na drugi strani prepriča, da pričujoče delo priporočimo znanstveni, študentski in laični javnosti. Najsibo študentka družboslovne smeri ali vsakdanja firbčna bralka, knjigo lahko odpre kdorkoli, ne da bi se pri tem otopila avtoričina analitična ostrina. K temu vtisu prispeva še ena avtoričina odlika: monografije ne zaznamuje kričeča, temveč preudarna kritičnost, ki proučevanemu predmetu dovoli spregovoriti tako, da zadostuje umerjen, a odločen kritičen ton.

Jogan se v predgovoru spominja plakata na mestnem avtobusu, ki ga je leta 1987 opazila v nemškem Bielefeldu: »Bog nam naloži breme, vendar nam tudi pomaga!« (str. 7). Tudi Jogan naloži breme Katoliški cerkvi, tako svetovni kakor tudi slovenski – breme samopremisleka. A ne gre pričakovati, da bo Jogan nudila tudi pomoč. Katarzična odrešitev Katoliške cerkve ne bo prišla od zunaj – niti od zgoraj – temveč le od znotraj. Medtem ko gledamo, kako Jogan zapušča metaforično dvorišče poganov, neozirajoč se na še tleče pogorišče Katoliške cerkve, ji lahko čestitamo za izjemno opravljeno delo in izrazimo upanje, da bo ostrina njene misli prodrla tudi skozi najdebelejše zidove Vatikana – ali na dnevni red kakšnega sestanka Slovenske škofovske konference.

Gorazd Kovačič

**Ana Podvršič: Iz socializma v periferni kapitalizem: Neoliberalizacija Slovenije. Ljubljana: Založba /\*cf., 2023. 258 str., (ISBN 978-961-257-170-2), 25 EUR**

Historičnomaterialistična sociološka, socialnozgodovinska in ekonomskozgodovinska monografska študija *Iz socializma v periferni kapitalizem: Neoliberalizacija Slovenije* je delo, ki smo ga v slovenskem, pa tudi v širšem srednje- in vzhodno evropskem družboslovnem prostoru potrebovali in čakali že vrsto let, saj omogoča razumevanje razvojnih procesov in prelomov, načinov umeščanja v mednarodno delitev dela oz. odvisnega razvoja ter razrednih razmerij. Gre za teoretsko domišljeno in analitično zrelo delo, ki je rezultat avtoričinega dolgoletnega raziskovanja te teme.

Avtoričin teoretski aparat se opira na zgodovinsko-strukturni pristop Cardosa in Faletta, po katerem so družbenoekonomske strukture in odnosi »odvisni od specifičnega prepleta odnosov med državnimi akterji, družbenimi razredi in produkcijskimi procesi ter njihovo vpetostjo v mednarodno delitev dela« (str. 9). Ta aparat ji omogoča, da razvije analizo socialnozgodovinskih procesov in konstelacij na treh medsebojno povezanih ravneh: 1.) fenomen odvisnega razvoja kot učinek strukturnega razmerja med centrom in periferijo v svetovnem, regionalnem ali znotrajdržavnem (primer socialistične Jugoslavije) ekonomskem sistemu; 2.) razredna razmerja v (pol)perifernih družbah in narava zaveznitva med (pol)perifernimi vladajočimi razredi ter med mednarodnim velekapitalom in birokratskim aparatom; 3.) prestrukturiranje razrednih razmerij in razvojnih modelov v gospodarskih krizah. Za razliko od prevladujočih analiz ekonomskega razvoja in tudi za razliko od abstraktnih svetovnosistemskih analiz razmerij med centrom in periferijo se monografija Ane Podvršič osredotoča tudi na (pre)oblikovanje razrednih razmerij ter zaveznitv med (pol)perifernimi in centralnimi vladajočimi razredi.

Podvršič v obravnavanem delu aplicira analizo na zgoraj navedenih treh ravneh na ključna (prelomna) obdobja novejšje slovenske ekonomske in socialne zgodovine: 1.) čas prve krize jugoslovanskega socializma v začetku 60. let in tržnih reform leta 1965; 2.) zaključne krize jugoslovanskega socializma v 80. letih; 3.) razvojnega modela Slovenije v postsocialističnem obdobju 1991–2008; 4.) gospodarske krize 2008–2015 in njenega izteka s prestrukturiranjem razrednih razmerij.

Skupna značilnost vseh štirih obdobj je, da so v vsakem od njih vsakokratni vladajoči politični, tehnokratski in kapitalistični razredi na krizne razmere v širšem ekonomskem prostoru odgovorili tako, da so okrepili podrejeno in odvisno integracijo tukajšnjega gospodarstva v mednarodne proizvodne verige pod nadzorom zahodnoevropskega centra ter prestrukturirali domača razredna razmerja in vire svoje razredne moči. V zadnji fazi tukajšnji vladajoči razred ni več lastnik, temveč le še upravljalec kapitala, zato delo govori o domačih in tujih frakcijah kapitala.

Avtoričina analiza se začeneja v 50. letih 20. stoletja, ko je bilo jugoslovansko gospodarstvo organizirano na interni severozahodni center z zahtevnejšo industrijo ter

na periferijo osrednjih in vzhodnih regij, ki so proizvajale surovine, energijo in živila. Institucionalna struktura je bila razpeta med mehanizma trga in plana. Na eni strani je načelo samoupravljanja spodbujalo težnje k poslovni avtonomiji podjetij in k stopnjevanju tržnih razmerij med njimi. Na drugi strani so mehanizmi gospodarskega planiranja z določanjem nizkih cen surovin zagotavljali spodbude za hiter razvoj industrijskega sektorja in poglobljanje razvojnih razlik. Tem je sledilo zavzemanje dveh skupin republiških vodstev za dvoje nasprotujočih si ekonomskih politik. Vodstva razvitejših republik so hotela poglobljanje tržne regulacije gospodarstva ter manjšanje zveznega nadzora nad naložbami in denarnimi tokovi, vodstva perifernih republik pa planski centralizem. Ta politični razcep je v krizah 60. in 80. let dobil nadgradnjo v etnonacionalizem in v separatizmu razvitejših.

V razpravi o primerni ekonomskopolitični reakciji na gospodarski zastoj v začetku 60. let so zmagali zagovorniki krepitve trga in integracije jugoslovanskega gospodarstva na svetovne trge. Tržne reforme leta 1965 so kljub nadaljevanju družbene lastnine produkcijskih sredstev okrepile logiko kapitala in pospešile neenak razvoj republik. Po Podvršič je imela dilema med plansko in tržno ekonomsko politiko dve razredno interesni jedri: »za koga naj se razvija jugoslovansko gospodarstvo« ter »vprašanje obstoja medregionalne in medrazredne solidarnosti« (str. 39). Razredni zmagovalci reform sta bili tehnokracija iz uspešnih podjetij in politična birokracija iz izvozno uspešnejših republik, ki se je vse manj identificirala z interesi delavcev in kmetov (Kovačič 2018). V drugi polovici 70. let je Jugoslavija zašla v dolžniško krizo in prišla v 80. letih pod nadzor tujih upnikov, ki so ji narekovali neoliberalno prestrukturiranje. Refinanciranje dolgov so pogojevali s poroštvom zvezne vlade za vse dolgove do tujine, s ponovno centralizacijo nadzora nad deviznimi tokovi in s prednostnim odplačevanjem anuitet pred vsemi drugimi plačili v tujino. To je poglobilo gospodarsko in socialno krizo ter neenak razvoj in interesno nasprotje med izvozno uspešnejšimi konfederalističnimi in med podrazvitimi centralističnimi republikami. Varčevalna stabilizacija zunanje zadolženosti je povzročila politično destabilizacijo. Republiške ZK, zlasti v razvitih republikah, so zamenjale svojo razredno usmeritev z nacionalno. Nastavek za to je bil že v dotedanji federativni ustavni ureditvi. Njihova vizija je bila poglobljanje integracije na kapitalistične trge, se pravi zavezništvo z mednarodnim velekapitalom. Obenem so se vse bolj osredotočale na privatizacijo družbene lastnine. »Separatistične težnje v osemdesetih letih so bile /.../ neposredno povezane z razredno preobrazbo glavne politične sile, ki je projekt gradnje socializma in neodvisnosti od imperialističnih držav zamenjala za projekt podrejenega izvrševanja interesov mednarodnih ustanov in predstavnikov kapitala« (str. 95–96).

Razpad Jugoslavije in jugoslovanskega trga je v 90. letih močno poglobil gospodarsko krizo ter povečal brezposelnost tudi v Sloveniji. Vladajoči razred se je spet usmeril v še intenzivnejšo integracijo v mednarodne proizvodne verige pod nadzorom zahodnega centra ter v lastno preoblikovanje v razred nacionalnih kapitalistov in partitokratskih upravljalcev državnega kapitala v podrejenem zavezništvu s kapitalističnim razredom centra. V to razredno prestrukturiranje je posegla mobilizacija delavskega razreda s stavkovnim valom v začetku 90. let, ki se je iztekel v začasni neokorporativistični razredni



kompromis (Stanojević 2010). Podvršič politiko slovenskih sindikatov od 90. let dalje ocenjuje kot epizodično obetavno, generalno pa kot preveč kooperativno. Njihovo vztrajanje v socialnem partnerstvu od sredine 2000. dalje ocenjuje kot zgrešeno. Z gospodarsko krizo 2008–2015, ki jo je povzročila dolžniška financionalizacija, evropski centri moči pa so jo zaostri s politikami fiskalne discipline, zaostritve pogojev za bančna posojila in poddržavljenja bančnih izgub, so domače frakcije kapitala izgubile lastništvo nad kapitalom. Slovenija je prenehala biti posebnost na vzhodnoevropski periferiji in se je dokončno pridružila višegrajskemu razvojnemu vzorcu podizvajalcev, ki jih mednarodni velekapital obvladuje tudi lastniško. Država se je docela preobrazila v odvisno kapitalistično državo.

Avtorica ugotavlja, da mednarodne krize nudijo priložnost za ublažitev zunanje odvisnosti, če ima država politično in makroekonomsko avtonomijo. Tako sta velika gospodarska kriza v 30. letih in druga svetovna vojna spodbudili razvoj socialistične alternative. Kot primer iz sodobnosti avtorica navaja Madžarsko pod Fideszom, ki je sklenil interesno zaveznitvo z domačim kapitalističnim razredom proti delavstvu, a tudi proti tujemu kapitalu. V Sloveniji pa se je z vsako krizo v zadnjega pol stoletja okreplil odvisni razvoj. Tako desnica kot nestabilni liberalni center sta danes usmerjena kompradorsko in ne zmoreta prekiniti strateškega trenda periferizacije slovenskega gospodarstva.

Poudarek na pomenu odvisne integracije izvozne industrije kot »vlečnega konja« gospodarstva in družbenih interesov ter analiza transformacij razrednih razmerij, vpetih v odvisni razvoj, sta rdeča nit knjige Ane Podvršič. Ta je artikularala pomembno problemsko polje, na katerem bo lahko nastala še vrsta raziskav.

## Literatura

- Kovačič, Gorazd (2018): Socialni in razvojni konflikti kot sprožilci jugoslovskega gibanja 1968. V M. Ignjatović in dr. (ur.): Družba in družbena gibanja 50 let po 1968: Slovensko sociološko srečanje 2018: 24–28. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo.
- Stanojević, Miroslav (2010): Vzpon in dezorganizacija neokorporativizma v Republiki Sloveniji. V S. Dragoš in dr.: Neosocialna Slovenija?: 107–139. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales.

Tinca Lukan

**Ole Nymoen in Wolfgang M. Schmitt: Vplivneži: Ideologija oglaševalnih teles.**  
**Ljubljana: Krtina, 2023. Prevod: Marko Bratina.**  
**175 str., (ISBN 978-961-260-159-1), 25 EUR**

Turkizno morje, napihljiv rožnati flamingo in estetski zajtrk z jagodičevjem. Vse to so motivi, ki so zaznamovali vzpon vplivnežev v preteklem desetletju. Danes je industrija spletnega vplivništva vredna več milijard in, kot pravi knjiga *Vplivneži*, predstavlja še zadnji košček ameriških sanj. Čeprav njihove obraze vidimo pogosteje kot svoje najboljše prijatelje, smo do vplivnežev radi kritični in jih označimo kot puhlo prakso samovšečnih ljudi. Vendar obstaja dilema, kako podati kritiko vplivnežev, ne da izpademo v najslabšem primeru mizogini in v najboljšem vsaj malo nevoščljivi.

Nemška avtorja Ole Nymoen in Wolfgang M. Schmitt v knjigi *Vplivneži: Ideologija oglaševalnih teles* s teorijami s polja kulturnih študij (npr. Mulvey, Kracauer, Frankfurtška šola) podata kritično analizo vplivništva in kulturnih praks, ki mu pritičejo. Po njunem vplivneži prikazujejo poznokapitalistični *zeitgeist* in v obdobju po koncu Fukuyamove zgodovine, imenovanem tudi stoletje dolgčasa, prinašajo (bolj klavrno) zabavo. V tem kontekstu so vplivneži »popolna afirmacija življenjskega sloga, ki sprejema konec zgodovine, a si ga želi čim bolj popestriti« (str. 21). Čeprav obstaja vedno več akademske literature, ki se ukvarja z vplivneži, je tovrstna kritična drža in strukturna kritika vplivništva redka. Obstoječa literatura namreč poudarja, da so vplivneži prekarni platformni delavci, ki so na milost in nemilost prepuščeni algoritemskemu nadzoru platform. V nasprotju z obstoječo literaturo Nymoen in Schmitt vplivnežem ne prizanašata; razumeta jih kot oglaševalna telesa, ki so olje v motorju poznega kapitalizma.

V prvem poglavju beremo o preroški moči kina, ki je v poznih devetdesetih in zgodnjih dvatisočih predvidel vplivneže. Jutranja rutina Patricka Batemana, investicijskega bančnika v *Ameriškem psihu*, je pravzaprav preroška napoved svojevrstnega YouTubeovega žanra prikazovanja jutranje rutine, v katere vplivneži prebrisano umeščajo sponzorske kreme in oblačila. Drugo poglavje vplivneže postavi v kontekst platformnega kapitalizma, ki je vzniknil po finančni krizi leta 2008, vendar nikakor ni njen rešitelj, ampak zgolj odziv na trajno stanje počasne rasti po koncu fordizma. V tem kontekstu vplivneži postanejo svojevrsten kronski dragulj spletnega oglaševanja, ki z nagovarjanjem ciljnih skupin na strukturni ravni pomaga od kriz zdelanemu sistemu pri realizaciji kapitala. Poglavje skleneta z ugotovitvijo, da je delo vplivnežev kljub navidezni svobodi prekarno. Platforme v lasti velikih koncernov namreč narekujejo pravila igre s pomočjo algoritmov. V nadaljevanju avtorja predstavi glavni argument knjige – z vplivneži ne gre več za oglasne like, temveč za oglaševalna telesa, ki so vsebine transformirala v *content*. *Content* črpa iz imitacije, brkljanja, serialnosti in ponavljanja ter ne predstavlja ničesar izvirnega (tretje poglavje). Vplivneži se tako odpovedo vsebini in raje delajo *content*, v katerem so osredotočeni izključno na svoje telo in potrošniške želje, pri čemer jih vodi

preračunljiva ustvarjalnost (četrto poglavje). Za razliko od prevladujočega konsenza v akademski literaturi, ki je koncept avtentičnosti pripeljala do praznosti, Nymoen in Schmitt zavrmeta avtentičnost kot ključno značilnost vplivnežev. Ravno nasprotno, opažata, da je vplivništvo polno manipulativnih praks, ki nimajo veliko skupnega s prijateljsvom in avtentičnostjo. V skladu s tem v petem poglavju problematizirata digitalni aktivizem vplivnežev ter njihove *wokeness* in *awareness* kampanje. Vsakič, ko zabredejo v težave, vplivneži delujejo po načelu »dati volkom ovce pasti«. Če se kdaj nepreudarno izrečejo o rasizmu ali drugih družbeno perečih temah, se poslužijo lekcije, ki nam jo je sicer dalo že leto 1968: kritiko je najbolje integrirati in jo zadaviti z objemom.

V nadaljevanju avtorja domiselno predstavita vplivništvo kot popolno redukcijo na telo, sestavljeno iz kombinacije estetike, delovne etike in biopolitike. Na podoben način nadaljujeta še sto poglavje, ki naslavljata spolne vloge. V svetu vplivništva se odvija svojevrstno izenačevanje spolov. Moškega se namreč bolj kot kdaj koli reducira na njegovo telo, kar ga približa ženski izkušnji v svetu, medtem ko ženska postaja vedno bolj potentna in zagnana podjetnica, kar so lastnosti, ki tradicionalno pritičejo moškim. Ob tem avtorja opažata svojevrsten paradoks: vplivnice so emancipirane podjetnice, obenem pa uporabljajo prav nič emancipirajočo vizualno govorico, ki ženske nagovarja k stalnemu samoizboljševanju, discipliniranju in potrošnji. Uspeh vplivnic je odvisen ravno od tega, da se njihove sledilke ne emancipirajo. Samo pod pogojem, da se ne emancipirajo, bodo sledilke unovčile kode vplivnic in kupovale vaje za lepše telo. Tako avtorja udarno strneta, da moramo vplivnice razumeti »ne kot sodelovanje pri lastnem zatiranju, temveč kot zatiranje lastnega sledilstva« (str. 104).

Kritično držo nadaljujeta tudi v sedmem poglavju, v katerem z Renato Salecl vplivneže razumeta kot moderne avtoritete v kontekstu bremena domnevne svobode. Vplivneži so nove avtoritete, ki omejujejo možnost izbire. Vendar je možnost izbire vedno izdelana po vnaprej izdelanem okviru profitnih interesov platformizirane oglaševalske industrije. Vsled temu skleneta, da je vplivneže treba »kratko in jedrnato označiti za proces poneumljanja« (str. 124), ker prosto po Hannah Arendt onemogočajo razvoj doletnih državljanov, ki so predpogoj za delovanje demokracije. V osmem poglavju beremo, kako vplivneži v svojih vsebinah sicer naslavljajo problematike brezdomstva in okoljske krize, vendar družbena ureditev, ki je vir teh težav, pri teh temah ostaja nedotaknjena. Sicer pomembne politične teme vplivneži zreducirajo na vprašanje individualne potrošniške odločitve in na svojih preštevilnih potovanjih reproducirajo Saidov orientalizem (deveto poglavje). Zadnje poglavje knjige vplivneže postavi v kontekst sicer odsanjanih ameriških sanj. V vsesplošnem brezupu so vplivneži edini ostanek ameriških sanj, saj je nekaterim uspelo zaobiti tradicionalne institucije ter se prebiti do ugleda in bogastva. Avtorja ugotavljata, da večina vplivnežev resda prihaja iz nič, vendar v resnici uspe zgolj redkim. To je sicer pomembna ugotovitev, vendar nas pripelje do osrednje pomankljivosti te knjige.

Nymoen in Schmitt ostajata ignorantska do sicer obsežne literature na temo vplivništva, ki je pred že skoraj desetletjem razblinila mit o demokratičnosti interneta in družabnih omrežij. Prav tako ugotovitev, da nagrajevalni mehanizmi družabnih omrežij delujejo po načelu moškega pogleda in prispevajo k prekarnosti, niso nič tako novega.

Njune ugotovitve zato kdaj izpadejo kot znani citat marketinškega povzpetnika Peta Campbella v seriji *Mad Men*: »Resda ta ideja že obstaja, vendar sem jaz do nje prišel neodvisno.« Drugič, avtorja sta do vplivnežev neizprosna in za to podata tudi dobre argumente, kar knjigo sicer dela odlično. Vendar velja izpostaviti, da vplivneži niso zgolj privilegirani svobodnjaki, kakor jih poimenujeta, ampak ljudje, ki želijo preživeti v kontekstu nič kaj prijaznega trga dela. To se še posebej izraža na primeru vplivnic s skrbstvenimi obveznostmi. Prav je, da tako kot avtorja obsodimo prakse deljenja otrok na družabnih omrežjih, vendar se za njuno ugotovitvijo, da se vplivnežem zdi dilema otroci ali kariera smešna, ker jim družinska sreča prinaša nove priložnosti (str. 109), skriva globlji strukturni problem. Moja doktorska raziskava namreč razkiva, da gre pri vplivnicah s skrbstvenimi obveznostmi velikokrat za preživetveno strategijo v kontekstu stiske časa in denarja za skrb, ki se lomi ravno na ramenih žensk. V tem primeru je vplivništvo sredstvo, ki ženskam omogoča usklajevanje skrbi za otroke in generiranje prihodka. Vplivništvo ni le plehka praksa še bolj plehkkih ljudi, ampak strategija preživetja v kontekstu krize socialne reprodukcije.

Napihljivi flamingi, neskončni bazeni in vadbe za telo so motivi, ki so zaznamovali prvo desetletje vplivništva; danes niso več tako vseprisotni, ker so se vplivneži v zadnjih letih razkropili po različnih nišah. Danes so vplivneži tudi zdravniki na TikToku, marksistični videoesejisti na YouTubeu in feministične iniciative na Instagramu, katerih *content* se bolj približa vsebinam. Zato argument, da vplivništvo poneumlja, morda ne (z)drži več. Zanimivo bi bilo prebrati, kaj imata avtorja povedati na to temo, sploh če upoštevamo dejstvo, da sta tudi sama del te nove, bolj nišne in na vsebine usmerjene industrije vplivništva. Ole Nymoen namreč svojim deset tisoč sledilcem na Instagramu na poljuden način razlaga ekonomske procese, Wolfgang M. Schmitt pa na YouTube kanalu analizira filme. Kljub pomanjkljivostim je knjiga obvezno branje za vse uporabnike in uporabnice interneta, saj smo že skoraj vsi tako ali drugače v stiku z vplivneži – ali pa smo vplivneži vedno bolj tudi sami.